

Wewnętrzne i zewnętrzne aspekty pracy zawodowej jako wartości

Internal and external aspects of professional work as values

Praca jest dobrem człowieka – dobrem jego człowieczeństwa – przez pracę bowiem człowiek nie tylko przekształca przyrodę, dostosowując ją do swoich potrzeb, ale także urzeczywistnia siebie jako człowiek, a także poniekąd bardziej staje się człowiekiem¹.

Jan Paweł II

Key words: job, professional work, values, teacher.

Abstract: Man is improved through work. Work is an important value in the life of every human being – in the life of a young person – a candidate for an employee, an adult – an employee, and in retirement age – a retired person. At each stage of professional development, it should be both the goal and the effect of upbringing. How do teachers perceive their work? What aspects of work are most important to you? The article attempts to answer these questions and presents teachers' statements about work as a value in human life.

Słowa kluczowe: praca, praca zawodowa, wartości, nauczyciel.

Streszczenie: Poprzez pracę człowiek doskonali się. Praca jest bardzo ważną wartością w życiu każdego człowieka – w życiu człowieka młodego – kandydata na pracownika, dorosłego – pracownika oraz w wieku emerytalnym – człowieka na emeryturze. Na każdym etapie rozwoju powinna być ona zarówno celem, jak i efektem wychowania. Jak postrzegają pracę jako wartość kandydaci na nauczycieli, nauczyciele i emerytowani nauczyciele? Jakie aspekty pracy są dla nich najważniejsze? W prezentowanym artykule będę starała się odpowiedzieć na te pytania, a także zaprezentowane zostaną wypowiedzi tych trzech grup zawodowych na temat pracy jako wartości w życiu człowieka.

Wstęp

Jan Paweł II w encyklice *Laborem exercens* („O pracy ludzkiej”²) tak mówi o pracy: „Z pracy swojej ma człowiek pożywać chleb codzienny i poprzez pracę ma się przyczynić do ciągłego rozwoju nauki i techniki, a zwłaszcza do nieustannego pod-

¹ https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_14091981_laborem-exercens.html (24.04.2022).

² https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_14091981_laborem-exercens.html (24.04.2022).

noszenia poziomu kulturalnego i moralnego społeczeństwa, w którym żyje jako członek braterskiej wspólnoty”.

Każdy człowiek posiada wartości, dla których żyje i dzięki którym się realizuje. Wartości uznawane przez współczesnego człowieka to: rodzina, dom, poczucie szczęścia, zdrowie, a także praca, która ma znaczący wpływ na szeroko rozumiany jego rozwój. Rola pracy w życiu człowieka jest tak bardzo istotna. Oddziałuje ona bardzo na życie każdego z nas.

W dzisiejszych czasach praca wypełnia człowiekowi ponad połowę życia, $\frac{3}{4}$ doby, kiedy nie śpimy, poświęcamy pracy. Praca nie tylko umożliwia zaspokojenie potrzeb człowieka, ale i jest jedną z jego potrzeb. Praca sprawia, że człowiek nie tylko pozyskuje środki do życia, ale też zdobywa uznanie, buduje swoje poczucie wartości, jest „czynnikiem rozwoju duchowego” oraz „gwarantem egzystencji człowieka”³. Jest ona źródłem egzystencji każdego człowieka. Praca obok nauki i zabawy jest jedną z podstawowych działalności człowieka. Pracę można różnie wartościować. Możemy traktować ją jako powołanie, ale także jako źródło zarobkowania, a także szansę samorealizacji. Poprzez pracę człowiek doskonali się. Praca jest bardzo ważną wartością w życiu każdego człowieka – w życiu człowieka młodego – kandydata na pracownika, dorosłego – pracownika oraz w wieku emerytalnym – człowieka na emeryturze. Na każdym etapie rozwoju powinna być ona zarówno celem, jak i efektem wychowania.

W artykule oprócz teoretycznego podejścia do pracy jako wartości przedstawione zostaną również wyniki badań przeprowadzonych w latach 2019–2021 wśród studentów – kandydatów na nauczycieli, wśród czynnych nauczycieli oraz wśród emerytowanych nauczycieli dotyczących wewnętrznych oraz zewnętrznych aspektów pracy zawodowej.

Praca jako wartość

D. Dobrowolska (1984) definiuje następująco wartość: „to przedmiot potrzeb, dążeń i aspiracji człowieka, jego pozytywnych ocen i postaw”⁴. Wprowadziła ona klasyfikację wartości, dokonując ich podziału na wartości życia codziennego oraz na wartości abstrakcyjne nadające sens ludzkiemu życiu. Te drugie mogą mieć charakter osobisty, a zatem mogą być związane z osobistymi dążeniami i celami jednostek lub mogą mieć charakter ogólnospołeczny.

Praca zawodowa zajmuje określone miejsce w systemie wartości jednostki – zarówno w systemie wartości życia codziennego, jak i systemie wartości ogólnych, abstrakcyjnych.

³ Bejma U. (2015), *Praca jako wartość w życiu człowieka*. Wybrane aspekty, *Periodyk Naukowy Akademii Polonijnej*, 15(4), s. 47–73.

⁴ D. Dobrowolska (1984), *Praca w życiu człowieka*, Wydawnictwo CRZZ, Warszawa, s. 25.

D. Dobrowolska (1984) wyróżnia co najmniej dwa typy wartości związanych z pracą⁵. Pierwszy z nich to aspekty pracy, do których należy zaliczyć treść pracy, jej organizację, środowisko fizyczne, społeczne (w tym stosunki z kolegami w pracy, z przełożonymi), czas pracy, płace, szanse rozwoju, awansu itp. Dzieli się te aspekty pracy na wewnętrzne, do których zalicza się między innymi treść pracy, możliwości samokształcenia, rozwój własnych zainteresowań, rozwój indywidualny, oraz na zewnętrzne, w skład których wchodzi takie czynniki, jak płace, warunki pracy, stałość pracy itp. Drugi typ wartości związanych z pracą to tzw. typ wartości „abstrakcyjnych”. Mianem tym określa się wszystkie głębsze wartości, dążenia i aspiracje, które jednostka pragnie osiągnąć w pracy i dzięki pracy.

Analiza badań

Badania zostały przeprowadzone w okresie od marca 2019 do listopada 2021. Badaniem zostały objęte trzy grupy zawodowe. Pierwszą grupą były studentki 3 i 4 roku Pedagogiki Przedszkolnej i Wczesnoszkolnej Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach – 178 osób. Drugą grupą badawczą byli nauczyciele świętokrzyskich szkół podstawowych – 181 osób. Trzecia grupa to emerytowani nauczyciele – seniorzy – zrzeszeni w Klubach Seniora lub Uniwersytetach Trzeciego Wieku na terenie województwa świętokrzyskiego – 35 osób. Zastosowano metodę sondażu diagnostycznego, wykorzystując autorski kwestionariusz ankiety i wywiadu.

Tabela 1. Płeć badanych

Status zawodowy	Płeć	Liczba osób	Odsetek ogólnej liczby osób
Studenci	Kobieta	178	100%
	Mężczyzna	0	0%
Nauczyciele	Kobieta	145	80%
	Mężczyzna	36	20%
Emerytowani nauczyciele	Kobieta	35	100%
	Mężczyzna	0	0%

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiet.

Wszystkim badanym niezależnie od grupy zawodowej zadano pytanie:

„Na czym Panu(i) najbardziej zależy w pracy zawodowej?” Respondenci mieli do wyboru 11 aspektów związanych z pracą zawodową i mieli je ponumerować według ważności od 1 – najmniej ważny do 3 – bardzo ważny.

⁵ D. Dobrowolska, *Praca w życiu człowieka*, op. cit., s. 42.

Tabela 2. Aspekty pracy – rozkład odpowiedzi wśród studentów

Aspekty pracy	Bardzo ważne		Ważne		Najmniej ważne	
	N	%	N	%	N	%
Przydatność, użyteczność i satysfakcja	125	70	53	30	0	0
Twórcza atmosfera i stosunki międzyludzkie	112	63	59	33	7	4
Treść pracy i jej efekty	64	36	112	63	0	0
Zarobki	100	56	78	44	0	0
Możliwość dawania siebie innym	36	20	112	63	30	17
Możliwość doksztalcania i samodoskonalenia	109	61	69	39	0	0
Warunki pracy i organizacji	84	47	94	53	0	0
Uznanie, autorytet, wdzięczność	76	43	106	60	0	0
Samodzielność, autonomia, podmiotowość	46	26	117	66	10	8
Poziom moralny nauczycieli	71	40	101	57	6	3
Kontakty z innymi ludźmi, poznawanie innych	84	47	84	47	10	6

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiet.

Z analizy odpowiedzi na zadane pytanie wynika, że dla kandydatów na nauczycieli najważniejszymi aspektami pracy są przydatność, użyteczność i satysfakcja – 70% wskazań jako bardzo ważne, twórcza atmosfera i stosunki międzyludzkie – 63%, a także możliwość doksztalcania i samodoskonalenia – 61%. Są to wewnętrzne aspekty pracy zawodowej. Dla tej grupy zawodowej ważny jest także zewnętrzny aspekt, jakim są zarobki – 56% badanych uznało ten aspekt za bardzo ważny. Wśród wewnętrznych aspektów pracy dla badanych studentów ważne są samodzielność, autonomia, podmiotowość – 66%, możliwość dawania siebie innym – 63%, a także uznanie, autorytet, wdzięczność – 60%.

Wybrane wypowiedzi badanych studentów na temat wartości pracy w życiu człowieka:

„Praca w moim życiu będzie bardzo ważnym elementem, dzięki niej będę mogła się rozwijać, doksztalać i samodoskonalic. Będę dążyć do tego, by praca dawała mi satysfakcję” (2,k)

„Dla mnie praca jako nauczyciel, będzie spełnieniem marzeń. Będę potrzebna dzieciom, które mnie będą potrzebowały” (7, k)

„Praca powinna być spełnieniem. Dla mnie praca w klasach 1–3 będzie spełnieniem marzeń. Bardzo chciałabym pracować z dziećmi i pokazywać im moje doświadczenia, dzielić się wiedzą itp. Nieodłącznym elementem pracy jest twórcza atmosfera, która pozwoliłaby mi na spędzenie miło czasu w pracy. Chciałabym kształcić się i rozwijać i mam nadzieję, że praca mi na to pozwoli” (k, 76)

„Praca moja będzie satysfakcjonująca, bo jest związana z moimi zainteresowaniami i predyspozycjami. Dlatego będę ją wykonywać z satysfakcją w 100 procentach” (89, k)

„Uważam, że praca jest zajęciem, które oprócz tego, że jest źródłem dochodu, jest jego pasją. Człowiek, który wykonuje pracę zgodnie ze swoimi zainteresowaniami, jest efektywniejszy i bardziej wydajny, ale przede wszystkim praca go nie męczy i daje mu satysfakcję, czuje się wtedy potrzebny. Uważam, że w pracy bardzo ważna jest samorealizacja, rozwój oraz odpowiednia atmosfera” (17, k)

„Już pracuję. Nie daje mi ta praca satysfakcji, bo nie jest dla mnie. Skończę studia i podejmę pracę, którą będę kochać, bo jest zgodna z moimi zainteresowaniami. Będzie dawać możliwość rozwoju oraz samokształcenia. Będzie to praca marzeń” (89, k)

„Praca zawodowa powinna być spełnieniem pasji, dawać satysfakcję z jej wykonywania. Praca powinna powodować uśmiech na twarzy. Ważna w pracy jest atmosfera, stosunki z innymi ludźmi. W pracy chciałabym być autorytetem dla swoich podległych. Chciałbym przekazywać im w sposób interesujący swoją wiedzę – a wiem, że to będzie możliwe, bo będę się ciągle doskonalić” (35, k)

„Praca odgrywa w życiu człowieka bardzo dużą rolę. Istotne jest, aby ciągle się doskonalić, rozwijać, dokształcać. Dzięki pracy czujemy się potrzebni i użyteczni. To ona pobudza nas do coraz to większego dążenia do celu, zaangażowania. Ale także daje pieniądze, bez których nie ma możliwości godnego życia. Poszerza również grono nowych znajomych – może przyjaciół. Na pewno daje nam satysfakcję” (85, k)

Wypowiedziom, które wskazują na zewnętrzny aspekt pracy, jakim są zarobki (nawet wówczas, gdy o nich studenci wspominają), towarzyszą też wypowiedzi odnoszące się do tych wewnętrznych aspektów pracy.

„Praca jest dla mnie bardzo ważna. Dzięki niej będę w stanie utrzymać siebie i rodzinę. Ważne jest dla mnie jednak to, że przez pracę szczególnie tą, którą sobie wybrałam – pracę marzeń będę mogła w pełni się realizować i czerpać z niej przyjemność i satysfakcję. W pracy poznajemy również nowych ludzi, poszerzamy swoje kontakty i co bardzo dla mnie ważne mamy możliwość samokształcenia” (112, k)

„Praca jest dla mnie głównie źródłem dochodu, ale również spełnieniem. Praca, którą będę wykonywała, chcę, żeby dawała mi satysfakcję, żebym mogła dzięki niej się realizować i rozwijać” (26, k)

„Praca w życiu człowieka jest bardzo istotną sprawą. Dzięki pracy możemy zarobić pieniądze, ale również dzięki pracy mamy w życiu jakiś cel, motywację do robienia czegoś co jednocześnie jest pożyteczne” (67, k)

„Praca będzie dla mnie źródłem dochodu” (147, k)

Nauczycielom zadano również w pierwszej kolejności pytanie: „Na czym Panu(i) najbardziej zależy w pracy zawodowej?”, na które rozkład odpowiedzi prezentuje tabela 3.

Tabela 3. Aspekty pracy – rozkład odpowiedzi wśród nauczycieli

Aspekty pracy	Bardzo ważne		Ważne		Najmniej ważne	
	N	%	N	%	N	%
Przydatność, użyteczność i satysfakcja	86	47,5	75	41	20	11,5
Twórcza atmosfera i stosunki międzyludzkie	83	45	65	36	33	19
Treść pracy i jej efekty	72	40	92	50	17	10
Zarobki	62	34	94	52	25	14
Możliwość dawania siebie innym	43	24	132	73	6	3
Możliwość dokształcania i samodoskonalenia	38	20	126	70	17	10
Warunki pracy i organizacji	31	16	131	72	19	11
Uznanie, autorytet, wdzięczność	28	15	105	58	48	27
Samodzielność, autonomia, podmiotowość	21	12	129	71	31	17
Poziom moralny nauczycieli	18	10	125	69	39	13
Kontakty z innymi ludźmi, poznanie innych.	18	10	116	64	47	26

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiet.

Z danych zawartych w tabeli 3 wynika, iż dla badanych nauczycieli najważniejsze wartości w pracy zawodowej, które wpływają na kierunki nauczycielskich dążeń i aspiracji, są przydatność, użyteczność oraz satysfakcja – 47,5%, a także twórcza atmosfera i stosunki międzyludzkie – 45%. Jako ważne wskazują jednak także takie aspekty pracy, jak: możliwość dawania siebie innym – 73%, samodzielność, autonomia, podmiotowość – 71% oraz możliwość dokształcania i samodoskonalenia – 70%.

Z zewnętrznych aspektów pracy bardzo ważne są dla nauczycieli treść pracy i jego efekty – 40%. 34% nauczycieli podkreśla, że bardzo ważne są dla nich również zarobki, a także ważnym aspektem są warunki pracy i organizacji – 72%.

W wypowiedziach nauczycieli natomiast zauważyć można, iż ważną dla nich wartością pracy są:

– relacje z uczniami:

„W pracy zależy mi na partnerskich relacjach z grupą uczniów, z którymi mam zajęcia. W podejściu do ucznia ważne jest dla mnie podmiotowe ich traktowanie. Ze względu na różny poziom wiedzy uczniów często przygotowuję kilka możliwości – scenariuszy lekcji dzięki czemu mogę trafić nie tylko do zdolnego ucznia, ale również zainteresować tematem tych nieco mniej zdolnych” (17, k, sp)

„W pracy w szkole, mimo iż jestem nauczycielem przedmiotów ścisłych, chciałabym nauczyć swoich wychowanków również wartościowego życia. Zależy mi na relacjach z uczniami, bo to nadaje sens mojej pracy” (26, k, sp)

„Praca w szkole jest dla mnie ważna ze względu na możliwość nawiązania relacji z młodym pokoleniem. Cieszę się, że dzięki moim staraniom współczesna młodzież czasem zmienia swoje negatywne nastawienie do świata, do innych. To jest kosztem mojego czasu wolnego takie nawiązywanie relacji, ale to w pracy zawodowej jest dla mnie najważniejsze” (124, k, sp)

- przydatność, użyteczność nauczyciela, możliwości dawania siebie innym:
„W procesie nauczania i wychowania młodego człowieka bardzo ważny jest aspekt wychowawczy. Często dzieci uczęszczające do naszej szkoły są z rodzin »zapracowanych«, gdzie z wychowaniem jest coraz gorzej, bo nie ma czasu. Rodziny te tłumaczą podejście do wychowania jako danie wolności młodemu człowiekowi. Ale to jeszcze nie ten czas, kiedy dziecko może zaznawać w wolności w sposób bezkrytyczny. I my w szkole często »otrzymując« takiego ucznia od podstaw wprowadzamy właśnie ten aspekt wychowawczy. Początkowo z oporem zarówno ucznia, jak i rodzica, ale z czasem udaje nam się ich oboje umieścić po naszej stronie. Jest to bardzo trudne, ale dzięki temu czuję się, że jestem potrzebna nie tylko do nauczania przedmiotów, ale także do realizacji zadań związanych z wychowaniem” (43, k, sp)

- a także możliwości doksztalcania się:
„Bardzo lubię pracować i przebywać z młodzieżą. Ta praca daje mi bardzo dużo satysfakcji. Jednak zdaję sobie sprawę, żeby nadążyć za wszystkimi nowinkami, że wybrałam zawód, w którym będę musiała cały czas się doskonalić” (86, k, sp)

„Praca zawodowa to dla mnie ciągły rozwój osobisty. Lubię się uczyć i zdobywać nową wiedzę. Zdobywanie nowej wiedzy i możliwość przekazywania tych nowinek młodzieży sprawia mi ogromną satysfakcję. Lubię te reakcje, jak myślę, że na jakiś temat na pewno nie będę miała wiedzy, a ja ich zaskakuję i znam odpowiedzi. Dzieje się tak dlatego, że znam moich uczniów, wiem, czym się interesują i co lubią robić, a to powoduje, że chętnie szukam jakichś nowinek na te tematy i dzięki temu sama się rozwijam, ale również mam dobry kontakt z nimi, bo mogą ze mną porozmawiać o swoich pasjach” (145, k, sp)

Analizując zarówno odpowiedzi na zadanie pytanie: „Na czym Panu(i) najbardziej zależy w pracy zawodowej?”, a także wypowiedzi nauczycieli, można zaobserwować, iż ważniejsze dla nich w pracy zawodowej są aspekty pracy związane właśnie z aspektami wewnętrznymi niż zewnętrznymi.

Podobnie sytuacja wygląda wśród nauczycieli emerytowanych. W przypadku odpowiedzi na pytanie: „Na czym Panu(i) najbardziej zależy w pracy zawodowej?” analiza wyników wskazuje, że bardzo ważne są też wewnętrzne aspekty pracy zawodowej takie, jak przydatność i użyteczność – 86%, uznanie, autorytet, wdzięczność – 86%.

Ważne natomiast dla emerytowanych nauczycieli były takie aspekty, jak: samodzielność, autonomia, podmiotowość – 63% oraz kontakty z innymi ludźmi, poznanie innych – 54%.

Zewnętrzne aspekty, pracy takie jak między innymi zarobki, bardzo ważne były dla 63% badanych.

Tabela 4. Aspekty pracy – rozkład odpowiedzi wśród emerytowanych nauczycieli

Aspekty pracy	Bardzo ważne		Ważne		Najmniej ważne	
	N	%	N	%	N	%
Przydatność, użyteczność i satysfakcja	30	86	5	24	0	0
Twórcza atmosfera i stosunki międzyludzkie	26	74	6	17	3	9
Treść pracy i jej efekty	16	46	10	28	9	26
Zarobki	22	63	7	20	6	17
Możliwość dawania siebie innym	29	83	6	17	0	0
Możliwość kształcenia i samodoskonalenia	14	40	20	57	1	3
Warunki pracy i organizacji	17	48	8	23	10	29
Uznanie, autorytet, wdzięczność	30	86	5	24	0	0
Samodzielność, autonomia, podmiotowość	11	31	22	63	2	6
Poziom moralny nauczycieli	18	52	17	48	0	0
Kontakty z innymi ludźmi, poznanie innych	8	23	19	54	8	23

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiet.

Wybrane wypowiedzi emerytowanych nauczycieli:

„Praca dawała mi poczucie sensu, była tą wartością, dzięki której czułam się potrzebną” (3, k, sp)

„W pracy czułam się potrzebna. Dzieci nie miały problemu by mnie o coś prosić. Wiedziały, że zawsze im pomogę nawet kosztem swojego czasu lub czasu dla swojej rodziny” (8, k, sp)

„Lubiłam patrzeć, jak z zainteresowaniem mnie słuchają, to dodawało mi skrzydeł. Lubiłam, kiedy przychodzili i prosili o książki, w których przeczytałam to, co ich zainteresowało. Miałam bardzo dobry kontakt z dziećmi i ich rodzicami. To sprawiło, że chciało mi się przychodzić do pracy, mimo czasem ciężkich warunków atmosferycznych i odległości od domu do szkoły. Wszyscy w szkole tworzyliśmy – dziś to nazywa się zespół – a wtedy mówiliśmy o sobie szkolna rodzina” 14, k, sp)

„Praca dawała mi możliwość utrzymania rodziny. Ale nie to było najważniejsze. Radość dzieci z nabycia jakiejś umiejętności, podziękowania rodziców za wkład wło-

żony w naukę ich dzieci – to było poczucie użyteczności, byłam im potrzebna, a to dawało ogromną satysfakcję (37, k, sp)

Zakończenie

Powyższe analizy pokazują, iż podstawowe wartości pracy skupiają się wokół wewnętrznych, głębszych wartości, związanych z treścią pracy, jej wynikami i zawierających się w etosie zawodu nauczycielskiego. Potwierdzają one, że praca nauczycielska przez znaczący wymiar społeczny bardzo silnie przenika i wypełnia swymi wartościami psychicznymi, duchowymi życie osobiste.

Niezależnie od grupy zawodowej zawsze na pierwszym miejscu bardzo ważny jest ten wewnętrzny aspekt pracy, który związany jest z przydatnością, użytecznością i satysfakcją – i tak dla kandydatów na nauczycieli na poziomie 70%, dla nauczycieli pracujących w szkołach na poziomie 47,5% i dla emerytowanych nauczycieli na poziomie 86%.

Bibliografia

1. Bejma U. (2015), *Praca jako wartość w życiu człowieka*. Wybrane aspekty, *Periodyk Naukowy Akademii Polonijnej*, 15(4),
2. Dobrowolska D. (1984), *Praca w życiu człowieka*, Wydawnictwo CRZZ, Warszawa, https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_14091981_laborem-exercens.html(24.04.2022) Ioannes Paulus PP. II *LABOREM EXERCENS* O pracy ludzkiej

dr Renata Miszczuk

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach